

A mongolok betörései Magyarországra és a menedékkő (lapis refugii) a Szepességben.

Hradszky Józseftől.

Ázsia belsejében t. i. China északi és a Baikáltó délkeleti részén a XIII-ik század kezdete óta az ottani tatár- és mongol vándor népeknél Dsingis-Khán, Temudschin és fiai Dsudschi, Dsagatai, Uigetai és Tului által egy új világbirodalom keletkezett, melynek barbár csordái gyakran árasztották el a remegő Európát.

A leghatalmasabb és leghiresebb népeknek megkellett hajlaniok ezen mindent megsemmisítő vihar alatt, mely az erőseket megtörve, a gyöngéket nem kimélve, borzasztóan és ellenállhatatlanul zúgott el az aggódó tartományok fölött.

Ezen ázsiai vad csordák romboló hatalma elől a kunok már 1210-ben menekültek hazájukból, mely „Nagy Kunország” nevezetett.

1224-ben európai területen vérzetek el az első keresztény fejedelmek e pogány világhódítók gyilkos nyílzápora alatt.

Sem a békés önmegadás, sem a meghódolás nem használt semmit e szörnyek előtt, kik áldozataikat álnok, hitlen módon ma a legbarátságosabb és legfényesebb ígéretekkel fonták körül, de már másnap az elámitottakat és lefegyverzeteket, a leghidegebb vérrel sőt gunyakacajjal ezrenként mészárolták le.

Temudschin halála után 1227-ben a nagykháni méltóság fiára Uigetai- másként Oktai-ra szállott, ki 1237-ben nyugat felé fordult.

Az 1238-ik év folytán hazánk határaihoz értek a kunok, kik már néhány év előtt lettek a mongolok által [hazájukból] kiszorítva.

IV. Béla őket — számszerint 40,000-et — Kuthen fejedelmekkel együtt, azon föltétel alatt, hogy a keresztény hitre térjenek vendégszeretőleg fogadta s Pest környékén egy darab termékeny földet ajándékozott nekik, mely még maig is „Kis-Kunságnak” nevezetik.

Az első, kik a tatárok nyomasztó igája alá hajolni kénytelenítették, az oroszok voltak.

Először Kazan vétetett be, azután Moszkva, Sugdal, és Vladimir, továbbá Perejasztov és Csernigov, végre 1240-ben hosszu ostrom után a régi-hirű Kiew, — Európa éjszakkéleti részén akkor a legnépesebb város, mely minden dicsőségével együtt a földdel egyenlővé tétetett.

E nem várt esemény roppant félelmet szült Európa népénél.

Spalatói Tamás, egykorú hazai történetíró, azt írja, hogy az 1238-dik évben egy rendkívüli nagyságu üstökös jelentkezett az égboltozaton, s hogy 3 évvel később teljes napfogyatkozás állott be, mely két rendkívüli természeti jelenség a hazánkra következő borzasztó napok szomorú előhírnökeül tekintetett.

1240-dik év elején a tatárok Lengyelország egy részét pusztították el s Szandómiriát, a mai Galiciát kezdték ostromolni; innét pedig bár lassan, de ellenállhatlanul vonult ezen iszonyu embertömeg Magyarország felé. Igen sok orosz és lengyelt, kik a tatárok elől menekültek, lehetett azon időben a Szepességen látni.

Mátyás, a szepesi székes-egyházi prépost tudósította a királyt a közelgő veszélyről, mely a hazát fenyegette, s mely nagyon is korán következett be, mert már az 1240-ik évi karácsonyi ünnepek alkalmával az országban az a hír terjedt el, hogy a tatárok az ország határaihoz közelednek.

E hír megmagyarázhatlan közönyösséggel fogadtatott Magyarországon. — Csak akkor, midőn a tatárok előnyomulásának híre borzasztó valósággá vált, gondoltak komolyan a fegyverkezésre.

A király beutazta az ország határait, az utakat fatorlatokkal elzárta, Héderváry Dénes nádort 40,000 fegyveres emberrel Mármarosba küldötte s a Kárpátokban a szorosokat és átmeneteket megszállotta.

Az alatt Bathu-Khán vezéreivel Bochetorral, Kadánnal — (Caydan, Kaydan) Bathu testvérével — Coactonnal, Chebbel, Feycannal, Petával (Pera)¹⁾, Hermeussal és Ocadórral Magyarországot 4 felől²⁾ támadta meg.

Bathu ugyanis, az u. n. orosz, Peta pedig Trencsén megyében az u. n. magyar-kapun tört át, Kadan az ajtosi hegy-szoroson, Bochetor pedig a Zeren (Zerencs?) folyamon kelt át.

1) L. Steph. Katona. Historia Pragmatica Hungariae. P. I. pag. 810.

2) L. A tatárjárás történelme IV. Béla király idejében. Irta Rosty Zsigmond. Pest, 1856. 60-ik lap.

Ezen borzasztó valósággá vált tatárbetörés következtében IV Béla az ország előkelő urait 1241-iki február hó elején magához hivatá Budára.

Azonban a helyett, hogy a kellőleg fel nem ismert veszély idején, — melyben a haza állott — az ország sorsáért igen aggódo IV Bélát tanácsesal és tettel gyámolították volna, keserű szemrehányásokat tettek a királynak, mintha ő a kunokkal, — kik a tatárokat az országba hívták — egyetértésben állana stb.

Hogy az elégületleneket megnyugtassa, IV Béla, a kunok királyát K u t h e n t, nejével, fiaival és leányaival együtt biztos őrizet alá tétette s csak ezen közbe jött szomorú esemény után kezdtek tanácskozni, a midőn is egészen váratlanul és hirtelen érkeztek meg még a tanácskozás folyama alatt, a nádor küldöttei Budára, ama meglepő tudósítással, hogy azon esetre ha a nádornak fegyveres erővel rögtön nem fognak segítségére sietni, ő a reá bízott hegysszorost az előnyomuló ellenség tulnyomó ereje ellenében nem leendő képes tovább megvédeni.

Azonban midőn újból a fölött tanácskoztak, hogy a nádornak eme szorult helyzetében küldjenek-e valóban segítséget? a nádor mindnyájok meglepetésére személyesen jelent meg Budán ama lesújtó hírrel, hogy a tatárok a kárpáti szorosokon átkeltek, a tatorlatokat eltakarították, s hogy ő maga 1241. márczius 12-én az orosz kapunál megütközött az ellenséggel, azonban 40,000 emberből álló hadserege a tatárok által teljesen megsemmisítettett, s hogy saját s néhány megmaradt hive életét csak nagy bajjal menthette meg menekülés által, s hogy most ő maga áll mint eme borzasztó ténynek szerencsétlen hírnöke, a honatyák között.

Bathu-Khán, gyilkos jelszavához hiven, melyet zászlajára irt t. i. „ferro aut igne!“ gyilkolva, rabolva, pusztítva vonult át Bereg-, Ung-, Zemplén-, Borsod- stb. megyéken egyenesen Pest felé, hol is márczius 15-én a fővárostól csak néhány mértföldnyire tábort ütött. A márczius 17-én intézett kitörés a harczedzett Ugrin vezérlete alatt, ennek megveretésével végződött. Azon napon Vác is a tatárok kezébe került.

Ezen időben Frigyes ausztriai herczeg jelent meg a Pest előtti táborban, honnan egy kalandos kirohanást intézett a tatárokra, mely alkalomkor másodmagával, egy — táborától

kissé eltávozott — tatárnak fejét levágta, lándzsára tűzte s azután a magyar táborba visszatért.

E „hős tett“ idő folytán balvégzetű lett Magyarországra nézve, mert okul szolgált arra, hogy sokan, kik könnyelműen ítéltek, elbizakodva túlbecsülték magukat, s IV^a Béla királyuk bölcs tanácsát hogy t. i. a dolgot el ne hamarkodják — rosszszalással fogadták.

A királyi udvarban az elégületlenek száma perezről-perezre növekedett.

Hangosan kiáltották, úgy hogy maga a király is hallotta: „harezoljon a király maga, kunjaival, kiket a mi jószágainkkal jutalmazott meg.“

Az elégületlenség Pest utczáin is elterjedt, midőn egy napon, az összecsdődült nép messzire hangzó szavakkal kiáltá: „Kuthen haljon meg, egyedül ő az oka hazánk elpusztulásának.“

A király a népdüh e féktelen szenvedélyében úgy magára, mint a szorongatott hazára nézve a legnagyobb veszélyt látva, Kuthent magához hívatta a táborba; ez azonban rosszat sejtve megtagadta a király iránt az engedelmisséget s nem jelent meg, mely ellenszegülést a felizgatott néptömeg, a királyi parancs megvetésének tekintette, a kívánt alkalmat felhasználta s tombolva és kiabálva követelte Kuthen halálát, s Frigyessel szövetkezve lakására törtek, Kuthen, valamint neje és gyermekei fejét levágták s azokat az ablakon át az utcán ordító tömeg közé dobták.

Ezen szomorú jelenet után Frigyes örökre eltűnt a magyar táborból.

Az ártatlan Kuthen meggyilkoltatása a hozzá hiven ragaszkodó kúnokra nézve nyílt támadási jelül szolgált a magyarok ellen, a 40,000 derék kútból a hazának ugyanannyi ellensége lett, kik fejedelmök meggyilkoltatása miatt boszszúból gyilkosokká, rablókká, pusztítókká lettek.

Ilyen lázadó csapattal, ütközött volt össze Vazul, csanádi püspök, midőn a nagyon szorongatott királynak segítségére sietett fegyveres erővel; azonban sajnos ezen összeütközés is vereséggel végződött a magyarokra nézve, s minden csapásnál, mely a magyarra méretett, a kún azt kiáltá: „ez Kuthenért van,“ míg azután számtalan kegyetlen tett elkövetése után, mely tettek hasonlóak voltak a tatárok kegyetlenkedéséhez — Bolgárországba vonultak.

IV Béla parancsára Benedek nagyváradi püspök és Boch gróf tekintélyes hadi erővel Pestre siettek.

Ezen magyar sereg a nevezett várostól nem messze, véletlenül egy tatár csordára akadt, mely nem várt találkozás

a magyarok előtt alkalmasnak látszott arra, hogy az Egerben nem rég elkövetett borzasztó kegyetlenség miatt megbüntettessék.

Az ellenség megtámadtatott, azonban sajnos, ezen ütközet is a magyarok vereségével végződött, kiknek nagyobb része a csata-téren maradt.

Miután e borzasztó pusztítások, melyeket a tatárok az ország különböző részein elkövettek, napról-napra növekedtek, végre IV Béla Pestről 63,000 harczossal vonúlt Bathu-Khán ellen.

Ez látta, hogy egy döntő ütközet napja igen közel van, ennél fogva összes csordáit magához parancsolta s velők Béla serege elől mindig hátrált — míg végre miután a Sajó folyón átkelt — Onod vidékén megállapodott.

Béla és Kálmán*) a magyar harczosok vezérei, a Sajó innenső részét foglalták el, úgy hogy a fősereg a Mohi vagy Muhi pusztán volt.

A király személyesen nézett meg és vezetett mindent, a zászlókat sajátkezüleg osztotta szét és mindenkit bátorított. De fáradozásai, hogy t. i. a csapatokat harczra lelkesítse nem találtak általános viszhangra, mert sokan közülök a csata szerencsétlen kimenetelét ohajtották, vélvén, hogy ha a magyarok a csatát el is veszítik, a haza azért még nem leendő elveszve. Mások pedig az által adták elégtelenségöknek kifejezését, hogy nyíltan e szavakat hallatták: „a büszke királynak meg kell aláztatnia!”

A történetírók arról tudósítanak minket, hogy Bathu a csata előtt egy dombra ment, melyről az egész magyar táborát átlátta, s azután övéihez visszatérve, őket a következő szavakkal bátorította: „Bajtársak! ne féljete! mert habár e nép hatalmas, kezeink közül még sem fog megmenekülhetni, mivel rosszul vezéreltetik. Magam láttam, hogy minden oldalról el van zárva mint a marha, mely egy szűk akolba záratik.”

Azután Bathu parancsot adott arra, hogy a híd, mely az ő táborát a magyar tábortól elválasztotta, s mely a magyarok által megszállva tartatott, elfoglaltassék.

Eközben titkon, éjnek idején egy tatár szökevény érkezett a magyar táborba, ama hírrel, hogy Bathu még az éjjel szándékozik a magyarokat megtámadni.

*) Kálmán IV Béla testvére és lengyel király a tatárok elől Magyarországra menekült.

E hirre Kálmán Ugrin érsekkel rögtön a hidra sietett, melyen sok tatár nyomúlt már át, azokat visszaverte, a hidat bevette s megszállva tartotta.

Győzelemittasan tértek vissza a vezérek maroknyi csapatukkal a táborba, s míg a magyar tábor az álomnak engedte át magát, ama hiedelemben, hogy a kivívott győzelem által a tatárok ártalmatlanokká tétettek, az alatt a tatárok a hidat lövették s az előőrseket megszalasztották. Kálmán, Ugrin s a Templárius-rend nagymestere mint tapasztalt harcosok, ébren voltak a táborban s az első támadási jelre, azonnal az előnyomuló ellenség ellen siettek, s egy ideig fel is tartóztatták, de végre kénytelenek voltak a túlnyomó erőnek engedni. Kálmán és Ugrin a veszély nagyságát felismerve, mely a magyar hadsereget fenyegette, azonnal visszasiettek a táborba, hogy a még mindég alvó harcosokat csatára szólítsák. — Ez alkalommal Ugrin annyira neki hevült, hogy magát a királyt is vétkes hanyagsággal vádolta, azért, mert e borzasztó veszélylyel szemben egészen tétlenül áll.

Az ország előkelő urait pedig, kik a táborban vóltak, gyávasággal vádolta, hogy azon veszélyt, mely a csata szerencsétlen kimenetelétől a hazát fenyegeti, figyelembe sem véve, saját életöket akarják megkimélni.

A haza javáért felette aggódó érseknek ezen heves felépése a magyarok közül sokat arra birt, hogy a csatatérre sietőkhöz csatlakozzanak, azonban — sajnos — az urak nagyrésze a fegyvereket félelemből eldobá s a sátrakba húzódott vissza.

E közbejött leverő esemény daczára Kálmán, Ugrin s a Templarius-rend nagymestere az előtört tatárokat megtámadták s köztük iszonyu vérfürdőt támasztottak, míg végre Kálmán és Ugrin életveszélyesen megsebesítve, a táborba visszatérni kénytelenítették.

Csak a Templárius-rend nagymestere harezolt még kitartással az utolsó pillanatig, míg hivei egytől-egyig, — őt magát sem véve ki, halva maradtak a csatatéren. Vajha e hősöknek — a hazajaváért szerzett dicső érdemeikért — az utókor hálával és elismeréssel adózna!

Délután 2 órakor a magyar tábor az ellenség által már körül volt véve. — A tatárok nyil-zápóra oly sűrűn hullott a legnagyobb rendetlenségben levő magyarokra, hogy őket majdnem beárnyékolá.

A vitéz magyar nemzet régi harezi bátorsága azt a balsors e borzasztó pillanatában, úgy látszik elhagyta, mert a nyilzáport nem a régi szokás szerint, mellökkel fogadták, hanem hátat fordítottak neki, s így történt, hogy ők tömegesen, mint a makk a fákról, halva rogytak a földre.

Maga a király is egy közeli erdőbe menekült, mire a vitéz Kálmán is futásban volt kénytelen szabadulást keresni. *)

Ugrin volt az egyedüli, ki a táborból el nem távozott.

Az ellenség ezalatt a tábor több oldalról meggyújtotta, mi által a magyarok között a rendetlenség a legmagasabb fokát érte el; s ez még azáltal is fokozódott, hogy az első sorban menekülők, az utánok nyomulók által szoríttatva, a megfoghatatlanul sűrűn felállított sátrak köteleibe bonyolódtak és földre estek; azok, kiket a nyilzápor utól nem ért, s a tűz fel nem emésztett, vagy az utánok nyomulók lábai alatt lelték halálukat, vagy a lovak patkói által tapostattak agyon.

A leirhatlan félelem, mely a szerencsétlenek arcvonásain visszatükröződött, a bódító láрма, a haldoklók nyögése, mindez még elősegítette ama borzasztó veszteséget, mely következményeiben még borzasztóbb volt, s melyhez hasonlót a hazai történelemben hiába keresnénk.

Az ellenség megengedte ugyan, hogy azok kik menekülni akarnak, a táborból eltávozhatnak, de a nyitva hagyott kijárat csak arra volt rendelve, hogy a szerencsétlenek között még nagyobb vérfürdőt készítsenek, ugyanis: az ellenség a nyitva hagyott kijárat mindkét oldalán, hosszú sorban helyet foglalt, s a szegény katonák ha nem akartak a táborban megégettetni, kénytelenek voltak e sorok között átvonulni, miközben az ellenség bárdal, karddal, nyárssal, folytonosan vagdalta a menekülőket; némelyek kincseiket dobták oda, s ez által hitték életüket megvásárolhatni; de ez sem tartóztatta vissza az ellenséget a gyilkolási dühtől, s e borzasztó embermészárlás, a nap lementéig tartott, s csak az idő közben beállott éjszaka volt képes véget vetni neki.

*) Számtalan veszély legyőzése és hosszú bolyongás után Kálmán végre Pestre érkezett, hol ő egy nagy néptömegre akadt, mely el volt tökéelve, magát a legvégső pillanatig védeni. — Mint tapasztalt harcos azt tanácsolta, hogy erejüket egyelőre kiméeljék; erre Kálmán elhagyta Pestet, s nem sokára azután sebeiben elhalt Czesznában s ugyan ott el is temettetett.

A sötétségben sokan szökés által mentették meg életüket, mások meg azáltal kerültek el a kínos halált, hogy arcaikat az elhullottak vérével bemocskolák, magukat a halottak között elrejtették, hogy az ellenség által fel ne fedeztessenek.

A magyar seregnek egy egész osztálya hajtatott a tatárok által egy mocsárba, mely alkalommal számos egyházi és világi főrangú ur veszett el nyomorultan a vízben és iszapban — köztök Ugrin is.

Melyik napon volt a Sajó melletti ütközet, bizonynyal meghatározni nem lehet.

Közönségesen azon véleményt fogadják el, mely szerint az az 1241-ik év ápril havának második felében tartatott.

A helyet *) illetőleg, melyen IV. Béla alatt a tatárokkal ezen szerencsétlen csata vívatott, csak annyit tudunk, hogy az, vagy az u. n. „Mohi pusztán“, — vagy annak legközelebbi környékén történt.

Mily borzasztó nagyterületű volt ezen iszonyu emberölés helye bizonyítja ezt hiteles írók tudósításai, kik azt állítják, hogy a tulajdonképi csata színhelyétől két napi járó földön is helyenként vérrel volt a föld befestve és a legborzasztóbb módon megcsontított hullák tömege oly nagy volt, hogy mint a gabnakévék heverték a mezőkön s rothadás következtében dögleletessé tették a levegőt, míg végre a madarak és vadállatok martalékvá lettek, mert az eltemetésre gondolni sem lehetett.

*) Az ismert magyar régiség - buvár Myskovszky Győző úr, a kassai állami főreáltanoda tanára, ki az 1874-dik évi nyarán Ónod mellett a Mohi pusztán ásátásokat rendezett, s kihez a helyet illetőleg melyen e tatár-csata vívatott — felvilágosításért fordultunk, nem volt azon helyzetben, hogy az általa eszközölt ásátások alapján, a kérdéses helyet megjelölhette volna.

Csak annyit tudtunk meg, hogy ő a „puszta templomnak“ nevezett halmon egy XII. századbéli templom alapfalára bukkant; s embercsontokon és sajátságos alaku téglákon kívül semmi nevezetes régiségre nem akadt. Egy másik helyen az eredmény sokkal kielégítőbb volt.

A föld-felület alatt körülbelül 3 lábnyi mélységben az ugynevezett „Cultur réteg“-re jöttek, melyben számos még a barbár - időszakból eredő, primitív disztiményű agyag edény - töredéket, szénné változott csont maradványokat, és egy három élű gyiloknak hegyét találták.

Ugyanott régebben szántás alkalmával agyagedényeket, pénzeket és fegyvereket is találtak. — Az utolsó ásátás alkalmával talált régiségek Ónodon vannak, Erdődy Julia grófné birtokában.

A Sajó mellett elesettek között volt a birodalmi Cancellár is, kinél az ellenség, az ország legnagyobb szerencsétlenségére, az ország pecsétjét *) is megtalálta.

Bathu-Khán e körülményt felette ravasz módon tudta maga javára felhasználni, mivel t. i. fogoly magyarok által „királyi leveleket“ íratott, melyek azután az ország minden irányában szétszórattak. — Ezen hamis levelek tartalma következő volt: „Ne féljétek e kutyák dühét és vadságát, ne távozzatok lakásaitokból: mert habár mi bizonyos okoknál fogva sátorunkat és táborunkat elhagytuk, egy megnyert ütközet által Isten segedelmével mindezt — vissza foglalandjuk. Imádkozzatok a mindenhatóhoz hogy ellenségeink koponyáit betörhessük!“

Elámítva ilyen s hasonló levelek által — melyekhez a hiteles országos pecsét is mellékeltetett, sokan előbujtak rejtek helyeikből, vissza tértek az elpusztult falvakban levő lakásaikba, azonban sajnos csak azért, hogy annál gyorsabban érje őket a biztos halál, mert mindnyájan, kik ezen ázsiai barbarok kezébe estek, kegyelem nélkül felkonezoltattak.

Azalatt IV. Béla hosszú bolyongás és nagy kerülés után valahára Ausztria határaihoz érkezett, hol az ő neje tartózkodott. Osztrák Frigyes a szerencsétlen királyt őszinte vendégszeretet ürügye alatt meghívatta magához s ez semmi rosztat sem gyanítva meg is jelent Frigyes udvarában; ez azonban foglyának nyilatkoztatta ki, minden kincsétől megfosztotta, s előbb nem bocsátotta szabadon, míg ez 3 magyar vármegyét nem engedett át zálogul Frigyesnek.

Azonban alig, hogy ez által IV. Béla Frigyes körmei közül kiszabadult, midőn ez annyi katonát gyűjtött össze, a mennyit csak lehetett, s rabolva és gyilkolva Magyarországra tört a magyarok ellen.

Egy részről a mongolok barbár csordái pusztították a számtalan sebből vérző s a halállal küzdő országot; más-

*) Az ország elveszett pecsétjét illetőleg legyen megemlítve, hogy midőn később I. Károly magyar király alatt a „kettes magyar czimerpecsét“ készítettett annak elkészítéseért egy „Petrus“ nevű szepesi ötvös I. Károlytól 1331 a Szepességben fekvő Jemnik, a mai Jamnik nevű falut nyerte jutalmul. Különben „Magister Petrus aurifaber“ amint őt a királyi adománylevél nevezi, nem lehetett valami közönséges képzettségű ember, mivel ő Szepesmegyében alispáni, a szepesi várban pedig várnagyi méltóságot viselt.

résről pedig egy szomszéd keresztény fejedelem műveletlen barbár népe darabolta fel a hazát.

Az osztrákok Győrig nyomultak elő, s a várat rohammal vették be.

Ezen a történelemben, egy keresztény szomszédra nézve, hallatlan hitlenség a Győr környékén lakó népet, melyhez több szétszórt magyar katona is csatlakozott, ama kétségbeesett tette birta, hogy Győr városa és vára ostroma után, minden osztrákot a kit elfoghattak — megégettek.

De legyen elég ennyi e szomorú képekből, melyek szemlélete úgy is sokáig tartott minket kötve a dolgok történeti menetében!

*

*

*

Ama híreknek, melyek a mongolok betörésének idejében Magyarországon elterjedtek, borzasztóknak kellett lenniök, mert az ország lakosainak nagyobb része — félelemből bucsut mondott a házi tűzhelynek s félreeső s csak igen nehezen hozzá férhető helyeken keresett szabadulást.

Eme borzasztó hírek okozták azon eseményt is a „Schaubergben“, melyet az u. n. „lőcsei krónika“ következőleg ír le:

1241-ik IV. Béla magyar király uralkodása idejében, Bathus tatár király 500,000 fegyveres emberrel jött Oroszországon át Magyarországra s összes hadseregével Pestig és Budáig nyomult előre, *) s midőn a király ezek ellen harczolt, legyőzetett s a csatában majdnem egész hadserege elveszett.

A tatárok akkor majdnem három évig maradtak az országban, mely idő alatt az emberek sem nem vethettek, sem nem arathattak („nec vindemiare poterant“ a mint azt ugyanezen karthausi barát fölemlíti,) hanem vadonokban voltak kénytelenek tartózkodni, hol azok legnagyobb része éhhalálban veszett el. Akkor Jordán a XXIV. város grófja — a Görgey család első törzsatyja — egy eleve tartott tanácskozás után, a birákkal, polgárokkal, s a csőceselékkel a Schaubergre ment, azt megerősítette, fallal körül sánczolá s az egész néppel, cselédséggel, barmokkal, házi eszközökkel magát 3 éven át fentartotta, védte és sértetlen maradt. E hegy akkor még

*) Egy névtelen karthausi barát, ki a Schauberg történetét leírta latin nyelven, fölemlíti: „intrando per Russiam ad villam Pescht usque pervenerunt“.

nem volt úgy mint most fákkal körülvéve; ugyanott egy templomot is építettek, falakkal körülvették s e templom neveztetik: „Capitulum lapidis refugii“-nak. (L. Wagner Analecta Scepusii II. 8. l.)

E „Schauberg“ nevű hegy latinul „mons speculationis“ nevét onnan nyerte, mert a szemnek kelet- éjszak és nyugot felé távoli kilátását nyújtott.

A tatárok betörése alkalmával a szepességi lakosok egyrésze — a mint azt fentebb láttuk — e hegyre menekült s ezen esemény óta az később „lapis refugii“, — azaz menedékhelynek neveztetik.

E hegy a lethanfalusi határban fekszik, s a fentemlített karthausi barát eredeti okmányában „Lethonkew“ (mondd: Lethon-kő)-nek neveztetik, hihetőleg a magyar „látány“ vagy „látvány“ kőtől származtatva. Lethonkew a felső Hernád-völgyben a hasonló nevű folyó jobb partján, a Lethanfalu (tótul Letanovce) községhez tartozó erdőségekben fekszik, s a káposztafalusi határtól csak egy negyed órányi távolságban van.

Mivel azonban a káposztafalusi hegység már inkább középhegység, mely a tarkónél*) 975·10 méternyire, az u. n. „Polanán“ pedig 957·95 méterig emelkedik, s a Havranaskalában, azaz: Hollókőben 1140·72 méternyi legnagyobb magaságra emelkedik; a lapis refugii ma röviden „Klasterisko-hegy“ Fuchs szerint 775·97 méternyire emelkedik a tenger színe felett, a zárda romjaitól keleti irányban 56—63 méternyi magaságra emelkedő „Klasterisko-hegy“-es úcs van s a Káposzta falusi hegységgel határos: ennél fogva a Lethanfalusi erdős hegység is a középhegységhez számítható.

A szepesi magas síkságba eső szántóföldek kivételével Káposztafalu és Lethánfalu környékének alapja: trias mész, mely csak némely helyen megy át a dolomitba. Lethánfalu és Káposztafalu sík helyeinek alapkővezete a magurai homokkő. A káposztafalusi hegység tövében meglehetősen terjedelmű tőzeg lerakódás észlelhető.

A lethánfalusi és a káposztafalusi hegység erdőségének talaja mindenütt többé kevésbé köves és sehol sem mély fenékű!

*) A Hernád folyón átvezető hid, a Káposztafalutól a tarkőre vezető országúton 531·6 mét. m. — a mész-sziklákon az áttörés a hidon alól 529·1 mét. mag.

Az éghajlat zord s a vidék a magas Tátra közvetlen szomszédsága folytán gyakori viharoknak s a mező és erdő művelésre káros késői fagyoknak van kitéve.

*

*

*

A schaubergi romok távolsága az országúttól mindig az utazás kiinduló pontjától van föltételezve.

A Kassa-Oderbergi vonattal Iglóra érkező utazók a Szmizsán (tótul Smizani) mögötti — s az országuttol balra kanyarodó utat választják, mely egyenesen Lethanfaluba vezet, azok, kik Lőcséről Draveczon át jönnek Csötörtőkfalvára, — tetszés szerint vagy Lethánfaluról vagy Káposztafaluról mehetnek a Klastorisko hegyre. Késmárkról kocsin megy az ember Csötörtőkfalváig. Poprádról vasuton egész a Káposztafalu-Vidernik-i állomásig s onnét kocsin rövid idő alatt Káposztafaluig.

E mezőváros az északi szélesség $48^{\circ} 58' 40''$ -ik s a keleti hosszúság $38^{\circ} 6' 6''$ foka alatt fekszik Páristól; Rothe szerint 525.6^m mag. a tenger sz. f. Körülbelöl 1300 tótajku lakosa van, s a Nándor Szász-Koburg-Gothai-herczegféle hitbizományhoz tartozik.

Vezető nélkül nem tanácsos a „lapis refugii“ azaz: a menedékkövet meglátogatni. Vezetők Káposztafaluban fogadhatók*)

A mi a „lapis refugii“ helyrajzi fekvését illeti, az Káposztafalutól délre a Lethanfalusi erdőségben fekszik s az ember a romot egy óra alatt elérhetné, ha azon mélyút, melyet a Hernád (régí okmányokban Kundert. D. Fröhlichnél Hornáth, fluvius Conradi) a mészhegységen áttört, közötté nem állna s nem kényszeritené az utazókat arra, hogy a Szepes- és Gömörmegyék közötti közlekedési utat t. i. a Strazena-Dobsinai országutat válaszsák.

Az igen meredek erdei út, melynek különben jól gondját viselik, a káposztafalusi uradalom tulajdona. Ez úton fél óra alatt egy igen világos tisztásra jut az ember, mely felséges kilátást nyújt. Innét körülbelöl 15 perez mulva egy az u. n.

*) Különösen ajánltatik Szlavkovszky János, ki 2 frtnyi díjért az az utazókat a romokhoz vezeti s nem egy érdekes adattal is szolgál.

koburgi erdei-úttól balra kanyaruló utra jut az ember, melyen haladva végre a „lapis refugii“-ra juthatni.

Egy második kiinduló pontul, melyről a lapis refugii-ra juthatni Lethenfalú szolgálhat; a község előljárója 30—40 krnyi szerény ajándék mellett vezetőről gondoskodik, ki azután egy napért egy frttal díjaztatik.

Innét a mezei út száraz időben meglehetősen jó, s körülbelül fél óra múlva az ember azon erdőbe jut, melynek szélén a szepesi püspök erdészlaka van, melytől kezdve egész a malomig rossz az út.

Az erdészlaktól 10—15 percz alatt az ember a malomhoz jut, mely a Hernád balpartján van s a Hernád-hidtól körülbelül egy lövés távolságyira van.

Ha az ember nem akar saját kocsiján a romokhoz menni, úgy azt a malomban lehet hagyni; ápolásáért körülbelül 40—50 krnyi összeg jár.

A malom a Hernád balpartján fekszik s csak a folyam ágya által van azon több mint 100 ölnyi magas függőleges sziklafaltól elválasztva, melyen a romok állanak.

E függőleges fal okozza, hogy a malomházat a napsugarak csak május elejétől augusztus elejéig, az év többi hónapjaiban pedig a fedezetnek ormát sem érik.

A Hernád-hidnál kezdődik egy ujonnan épült s körülbelül 1000 öl = 1896.48^m/-re terjedő s a Hernád jobbparti szikláiba vágott út, mely mindig mélyebben vezet az erdőbe. Érdekes látványt nyújtanak az üst alakú kivájások (völgyelet), melyek a függőleges sziklafalon, mely a Hernád balpartján emelkedik láthatók s a rávrődő ár által mosatnak ki.

Ez utat megtéve az ember hirtelen az erdő felé fordul. Az út itt eleinte meglehetősen meredek s telve van kötörmelékkal (hömpölyökkel); egy fél óra alatt a „Nadvraty“ nevű első elhajláshoz juthatni, mely igen szép kilátást nyújt. A „Nadvraty“ alatti úton azonnal láthatók ama falmaradványok, melyekkel egykor a Schauberg éjszakkéleti oldala meg volt erősítve.

A „presnovica dolán“ át tovább haladva a „Kiera“ nevű pompás faszorba jut az ember, melynek szélein az alig virágzó Campanulacaeák itt ott igen silány szegélyzetet képeztek, midőn 1874-ben szept. 10-én a Klasteriskot meg-

másztuk; míg végre az ember — folytonosan jobbra tartva — a tűzegette (kopár) helyet, tótul „Paleńicát“ éri el.

E kopár hely joggal neveztetik „Kilátásnak, “mert itt a Hernádvölgybe egy nem remélt, pompás és igen messzire terjedő kilátás tárul elének.

Kelet felől láthatni a szepesházat, nyugat felől a Kárpátokat egész Liptó megyéig; vagy pedig a lomniczi csúcs (2639·9^m/ m. F. sz.) felé fordulva, jobbfelől a szepesházat (várrom, legmagasabb udvara 624·87^m/ m. F. sz.) láthatni, az ulózsai templom tornyát, Lőcsét (város, a megyeház előtti viztartó víztükre 569·87^m/ m. F. sz.), Arnothfálvát, Mecsedelfálvát, Hadusóczot, Csötörtőkfálvát, Csontfálvát s Lethánfalu egy részét. Balfelől pedig Ó-Lesznát (727·99^m/ m. F. sz.), Új-Lesznát (749^m/ m. F. sz.), Tátra-Füredet (1002·4^m/ m. F. sz.), Szepesszombatot (682·5^m/ m. F. sz.), Sztrázsa egy részét (686·3^m/ m. F. sz.), Hozeleczet (falu, Vizrekesze 685·49^m/ m. F. sz.), Svabóczot, Kissóczot, Viderniket, Sávnikfálvát, Sávník várát, Bethlenfálvát s Káposztafálvát (525·6^m/ m. R. sz.) összesen 22 helységet.

Éjszakkélet felől láthatni a központi Kárpátokat; ezen óriási kötömeg, valamint a felhőkbe nyúló csúcsok szemlélete erőt vesz a nézőn annyira, hogy az ember elnémul s hosszabb ideig elmereng, azok felette sajátságos és különböző alakulásai fölött. Csak a Fauna czirpelése által eszmél fel újra az ember. Feltűnt nekünk itt a szöcskéek egy szép neme, e szöcskéeknek vörös szárnyaik, azokon pedig fekete pontok voltak. Nagy meglepetésünkre mindig körülöttünk röpködött egy eltévedt káposzta-özöndék, mely itt hasztalan kereshette a káposztát. A Flóra különösen a pitypáng egy neme által volt képviselve. Az árnyékban függő hőmérő 9³/₄ órákor délelőtt +15·5° fokot mutatott.

A „Paleńicától“ az ember vagy balra az erdőbe, s a nagy erdei rétre vezető utat a „Polanát“ választja s ezen át déli irányban a kis „Polanára“ megy, mely a nagygyal határos s melyen a zárda romjai vannak, vagy pedig az ember a jobbra eső rövidebb utat választja, mely a kis Polanához vezet.

Ezen uton 15 percz alatt, a nagy Polanán átvonuló uton pedig 25—30 percz alatt jut az ember a romokhoz. Azonban az utazókat figyelmeztetnünk kell arra, hogy a Schaubergre vezető nélkül ki ne ránduljanak, mert megtörténhetik, hogy a romokat, nagyon nehezen fognák feltalálhatni, mert azok most oly sűrűen vannak fákkal körülvéve, hogy az ember elmegy mellettök anélkül, hogy azokat észrevenné. Ugyszinte az egykori zárda-épület üres közei annyira be vannak növe

fákkal, hogy a még megmaradt s teljesen szét nem omlott falakat teljesen elfedik. Magok a romok nem valami jelentékeny nagy kerületűek, mert azon tér, melyen egykor a templom a czellákkal, melléképületekkel s a körfallal állott, legfőlebb 54—71 ^m/ nagyságu.

A templom 4 oldal falán és a sekrestyén kívül, mely csak egy kis tér s mind a négy oldalról falakkal van körülvéve, s a négyszögű külső körfalon kívül, melynek némely része még észrevehető — az ember ott semmi jelentékenyebb maradványra nem akad, legfőlebb a szétrombolt épületek kőhalmazaira.

A romok éjszakkéleti oldalán egy forrás van, melynek tengerszemassága 755·3 ^m/ tesz, s melynek vízmérséklete 1874. szept. 10-én délelőtt 11 ¹/₂ órakor R. szerint 17·5° foknyi légmérsékletnél R. sz. +8·9°-ra ment.

A zárda-romok felett körülbelül 1706—1900 ^m/-nyire délkeleti irányban a Sz. János kápolna falmaradványai láthatók.

Hogy e rom faragott köveit a teljes romlástól megóvjá szepesi püspök Bélik József azokat az általa a Sávniki kastélyban felállított kápolna építésére felhasználta, mely kápolna 1836. aug. 15-én a nyilvános isteni tiszteletnek átadatott.

A Sz. János zárda-romjai fölötti hegy magasságából egy rettentő mélység tátong, melynek meredeksége borzalmat kelt. Ez czellának (remeteház) nevezetik. E mélységben egészen alul a Béla patak folyik; megjegyezzük még, hogy a fentemlitett mélyútban egy barlang van, mely a „rabló-barlang“ nevet viseli; körülbelöl egy órányi távolságban van a romoktól s az ember a délfelé húzódo hegyháton juthat hozzá. A bejárat a hegy lejtőjének délkeleti oldalán van. Tudtunkkal e barlangot eddig még semmi szakértő természettudós meg nem vizsgálta. A nép e barlangot „zlata diara“ (arany barlangnak) nevezi, tán ama hirektől, melyek hasonló barlangokról a köznép között el vannak terjedve, mintha t. i. évenként János napkor azaz június 24-én a külföldiek e barlangokban az aranyport fölkeresnék s további értékesítés szempontjából magokkal vinnék hazájokba.

*

*

*

Tekintettel ama borzasztó vadonnak hegyi természetére, melyben a Schaubergi Karthausi apátság romjai állanak, s visszapillantva e remete-lak viszontagságteljes történetére, mely hazánk történetével (a mongol-betörések idejében) továbbá Szepesmegye különösen pedig a szász nép történetével szorosan összevan kapcsolva, a szemlélőben önkénytelenül is azon kérdés merül fel: hogy ugyan miféle ellenséges természeti elemek okozták e vandalismust, e pusztítást és romlást e történeti nevezetességű hazai emléken?

Nem, nem a természeti elemek tették ezt, hanem — egy szűkkeblű politika szolgálatában — az ember hajtott a véghez e borzasztó vandalismust.

Hogy miként történt ez, legyen ezennel a zárda dióhéjba szorított történetének előrebocsátásával röviden fölmelve.

„1245-ik évben, midőn a tatárok az országból már kitakarodtak, a hegyi lakosok a hegyeket elhagyni szándékoztak, mivel nagy szükségét szenvedtek s a köves föld miatt be nem vethették a szántóföldet, ami pedig birtokukban volt, azt a lángok emésztették föl; ennél fogva, hogy helyzetüket javítsák, komolyan kezdtek a szepes-szombati sikon, hol a pusztá templom áll építeni egy falut, melyet Sztoján - földnek neveztek.

Azonban kő és kútviz hiány miatt kénytelenek voltak e helyet elhagyni.

Ennek folytán Szepesváralja felé indultak s a Drevenik sziklát akarták megerősíteni s reá egy várost építeni. Hasonló okból mint Szepes-Szombatnál kénytelenek voltak e helyet is elhagyni.

Ennél fogva a Stadtbergre mentek, mely Ó-Lőcsének nevezetett, de ezen hegy sem volt alkalmas arra, hogy város építtessék, mert itt is vízhiány volt; végre az építőmester tanácsára azon hegyet választották, melyen Lőcse van, s itt elég kútvizet is találtak.

E hegyet megerősítették s rajta a félelemtől reszketve — egy várost építettek, melyet Leuts-nek (Lőcsének) neveztek.

Midőn a tatárok visszajövetele fölötti félelem az országban szünni kezdett, 1299-ik évben Velenczei Endre király idejében egy különcz de kegyes zsákóczi pap, Márton-atya, (a „fraternitas XXIV Regalium oppidorum“-nak) azt javasolta hogy a karthausi testvéreknek e hegyen, mely nekik menedékül szolgált, isten dicsőségére és a tatárok feletti győzelem emlékére egy zárdát építsenek, mely javaslatot a XXIV város lelkészei helyeselték is.

Két karthausi testvér azonnal meg is hivatott, s a hely megsejmlélése után, mely nekik mint a krónika mondja — tetszett, a XXIV. lelkész-testvér a maga kebeléből négy tiszteletre méltó férfit t. i. Henriket a löcsei papot, Vernert az odorini papot, Mártont a zsákóczi papot és Hermant (Armint) a leibiczi papot küldötte karthausi testvérekkel együtt Jordán*) szász grófhoz és a szepesi kerület kapitányához, ki is kérelmeket teljesítve a helyet azon hegyen, mely nekik menedékkül szolgált, a hozzá tartozó erdőkkel, ligetekkel s halászáttal együtt nekik adományozta. Az erre vonatkozó adománylevél következő szavakkal végződik: „Datum et factum in civitate Lyutscha A. D. 1299. In die S. Michaelis XII Indictione.“

Ezen ügy kivitelével a zsákóczi pap „Márton-atya“ biztatott meg, ki 3 évig gyűjtötte részint saját jószágain, részint jó emberek adományaiból a zárda költségekre a filléreket.

1305. a „Keresztelő János“-féle imaház alapja tétetett le. Az építés idejében e ház fölött felügyelt Münch András ur Slavóniai kreutzi származású, ki sok egyházi könyvet hozott magával.

Alatta az építkezés annyira haladt, hogy a templomon kívül a rend testvérei számára még néhány czella is lett felállítva. A rendnek első két papja Zeitzből jött, s az első perjel neve Konrád volt, kiről a XII. század Anonymusa a ki mint fentebb említettük, a zárda történetét latin nyelven írta meg, azon tanuságot teszi, hogy Konrád „előkelő író volt.“

*) II. Jordán, Illésnek a szepesi szászok negyedik tartománygrófjának fia volt. ad annum 1280 a ki Jordánnak, az első tartománygrófnak unokája volt, s a ki, mint tudjuk, a szepesiekkel együtt menekült a tatárok elől a Schaubergre. II. Jordán — ki a Schaubergi helyet a karthausiaknak adományozta, mely adomány Jakab „szepesi püspök“ mint királyi meghatalmazott által megerősített. — 1312. június 15-én esett el ama csatában, mely a rozgonyi mezőn a Tárca folyam mellett vívott. Ő Róbert Károly oldala mellett küzdött Trenesényi Máté ellen. — Gentilis pápai követ azon győzelmet, melyet a királyi csapatok a rozgonyi mezőn nyertek; egyedül a szepesi bandériumnak tulajdonítja.

Károly király egy kissé kiterjesztette a zárda határait a mennyiben a karthausiaknak 3 nyíllövésnyi távolságra terjedő földet ajándékozott.

A Márton nevű 3-ik perjel alatt a lechniczi*) zárda építettett.

Azonban alig hogy e zárda felvirágzásának örülni kezdett, midőn reá nehéz és fölötte szerencsétlen napok következtek, a mennyiben t. i. Mihály XI-ik perjel alatt a husziták betörték s a zárdát 1436. évben teljesen kirabolták s fölégették. A rend életben maradt testvérei különféle zárdákba oszlottak szét s midőn később visszatértek, a zárda szétrombolt falait fűvel benöve találtak. Ezen valóságos remeteség lakói azonban ezuttal sem élvezhették sokáig a nyugalmat, mert alig hogy Monasser János XII. perjel alatt (ki Késmárk városában születet) e zárda újra építése komolyan foganatba vétetett s a hegyre egy új ut is készítettett — nem Káposztafalu felől, hol azelőtt volt, hanem a másik oldalról t. i. az éjszakkéleti oldalról, a lethenfalusi határban s ezt ma a régi utnak nevezik — midőn a vadnép t. i. Hisgeo Giskra a csehekkel újra az országba tört, kik igen ellenséges indultuaknak mutatták magokat, a népet kifosztották, megrabolták, sőt karthausi testvéreinket sem kímélték meg, hanem őket ruhájuktól megfosztva szabadon bocsátották.

Az elűzöttek Lőcsére mentek; midőn azonban a béke helyreállott ismét visszatértek a „Lapis refugii“-n levő régi lakásaikba

*) A lechniczi zárdát Kakas alapította. -- Kakas, Kokos, Kokus, a ki Gallusnak is nevezetik Rudgerusnak (a Berzeviczy-család törzsatyjának) fia volt; ez egyszer Chydericussal, Gargou-Görgey Arnold fiával összeveszett, mely alkalommal Chydericus megöletett. Ennek következtében a fentemlített családok között — melyek pedig, melleleg említve, közeli rokonságban állottak — kitört az ellenségeskedés, mely csak István, a szepesi szászok tartomány grófja közbenjárása folytán egyenlítettett ki következőleg: hogy t. i. „Magister Kokos“ — a mint őt az okmányok nevezik — rokonsága közül 100 személylyel Gargou Arnoldnak hódolati esküt mondott; továbbá Kokos még ama kötelezettséget is magára vállalta, hogy több templomot fog építeni s 6 zárdát alapítani stb.

E zárdák egyikének alapítása czéljából Kokos 1319-ben a schaubergi karthausiaknak Lechnitz falut engedte át, mely a galicziai határok mellett, a Dunajecz jobb partján fekszik s melynek ma németajku lakosai vannak, az u. n. svábok. A zárda maga azonban nem Lechnitz faluban hanem a közvetlen mellette fekvő „Valle S. Antonii“-ban van építve s eszerép fedezete miatt a néptől: „vörös zárda“ nevet nyert. Hivatalos okmányokban azonban: „Clastrum Sub-Lechnicz“ név alatt fordul elő.

III. János 17-ik perjel 1492-ben választatott; született Nagyszombatban „minden tekintetben kipróbált szorgalmas férfiú”; a zárdán kívül kápolnát építtetett, a Hernád folyamán át az első hidat állíttatá fel, a zárda mellett tavakat készíttetett stb.

Jodocus a zárda 18-ik perjele 1500-ban választatott. — Ennek idejében 1506. évben Hedvig fenséges asszony a hatalmas Zápolyának — a volt nádornak — hátrahagyott özvegye, miután a zárdát a káptalantól megnyerte, azt fényes kíséretével meglátogatta.

20 év után a szerzetesek kedvencz tartózkodási helyöket ismét kénytelenek voltak elhagyni — midőn t. i. I. Ferdinand és Zápolya között kitört a háború, mert e két ellenkirály harczosai felváltva ütötték fel táborukat a „lapis refugii“-n, iszonyú zsarolást követtek el, úgy hogy Péter a 22-ik schaubergi perjel 1530-ik évben a zárda jóságát Késmárk városának volt kénytelen elzálogosítani. A később bekövetkezett politikai és egyházi zavarok következtében Magyarországon rablóbandák alakultak, melyek közül egy, az ifju Podmaniczky vezérlete alatt, Baso alias Boze Demeter és Mátyás társaságában 1543-ban június 29-én 7 órakor este a zárdát megtámadta, a testvéreket onnét elűzte és magát ott befészkelte.

Báthory Bonaventura 100 huszárával s 400 katonájával elűzte ugyan onnét a rablókat, azonban a zárda azon ürügy alatt, hogy a rablóknak tartózkodási helyül szolgál, Szepes-megye határozata folytán a szepesi városok beleegyezésével, minden melléképületével együtt lerontatott. A schaubergi zárda 24. perjele Martinus, kinek mellékneve ursinus, a zárda lerombolását egy misekönyvbe következő szavakkal jegyezte fel: „tandem in quindecim diebus — 1543. julius 14-én — secuta est dissipatio et exustio ipsius, per Leutschovienses cives,” t. i. hogy végre 15 nap mulva következett annak lerombolása és fölégetése a löcsei polgárok által.*)

Eme borzasztó esemény után a karthausiak rövid ideig Löcsén tartózkodtak, később a lechniczi zárdába mentek, s a

*) Mily borzasztó sors! A löcseiek segélyével lett a tatárok fölötti győzelem emlekére fölépitve; és a löcsei polgárok segélyével lett ismét lerombolva, megsemmisítve és pedig ama polgárok segélyével, kiknek ősei hogy a tatárok rombolási és pusztítási dühe elől megmeneküljenek, ottani tartózkodásuk folytán e helynek a „menedékkő” nevet adták s hol ők — volt birájuk — Spervogel állítása szerint 3 éven át sértetlenül maradtak.

schaubergi 28-ik és a lechniczi 22-ik perjel t. i. Ferencz alatt, mindkét zárdá perjelsége beszüntetett; a történet ugyan még egy II-ik Mihályt és II-ik Györgyöt is említ, de úgy látszik ezek csak névszerint voltak perjelek.

A schaubergi s részben a lechniczi zárdá történetének előadása után, mely zárdák viszontagságteljes, s gyakran kemény*) sorscsapások által megszakított léte századok óta tartozik a törénelemhez, még a következőt csatoljuk hozzá teljes rövidséggel: mindkét zárdá emléke a teljes elfeledtetéstől mai nap csak azáltal tartatik fenn, hogy „Magyarország apostoli királya“ kinek felségjogaihoz tartozik többek között a czimzetes méltóságok adományozása is, a schaubergi zárdá perjelségét: „praepositus de lapide refugii“ azaz „a menedékkő perjele;“ a lechniczi zárdáét pedig: „praepositus de valle S. Antonii“ azaz a „Sz. Antalvölgyi perjele“ czim alatt szokta a lelkészeknek adományozni, miért ezek egyszer s mindenkorá bizonyos díjt fizetnek — ha ugyan e díj el nem engedtelik — az ország kinestárába.

Ezen feloszlatott zárdák czimzetes perjeleinek jogai, csak egyházi szolgálatokra szorítkoznak, s semmi anyagi előnyökkel nincsenek kapcsolatban, miután e két zárdá jószágai 1563. november 20-án I. Ferdinand királyi adományozása folytán a szepesi prépost birtokába jutottak.

A schaubergi zárdá jószágai a püspöki szék felállítása után Mária Theresia alatt 1767-ben a szepesi püspöknek adományoztattak s ma a püspök és káptalan közös jövedelmét képezik.

*) Dlugos híres lengyel történész, egyebek közt ama hajmeresztő kegyetlenségeket, melyeket a táboríták Byedrzych vezérek alatt a védtelen lechniczi karthausiakon elkövettek, következőleg rajzolja: „miután a táboríták ama reményökben, hogy a zárdában sok kincset fognak találni, csalatkoztak, a szerzeteseket isszonyú kinfaggatásnak vetették alá, mely alkalommal némelyek legembertelenebb módon verettek meg, némelyek pedig a legborzasztóbb módon megesonkittattak sőt némelyek kinteljes módon meg is ölettek; mire aztán a zárdá teljesen kiraboltatott, az öreg Marton perjel pedig fogságba huzoltatott, melyből soha sem tért többé vissza. E zárdá rövid idő alatt egymásután 2-szer szenvedte el a sors csapásait, t. i. 1431. és 1433. mely időben Késmárk is a hussziták kezebe került. A lechniczi zárdá lakóit később még borzasztóbb sors érte az által, hogy t. i. II-ik György (de Agria) alatt a XVI. század politikai és egyházi zavarai következtében — melyek színhelye részben Felsőmagyarország is volt — a szerzetesek oly szükségben voltak, hogy az éhség, melylyel küzdeniök kellett, az öregebb szerzetes-atyák halálát sietteté; a fiatalabbak pedig 1570-ik év körül részint Lengyelországban, részint Ausztriában voltak kénytelenek szétoszlani.

A lechniezi zárda jóságai pedig idő folytán különböző világi — nemesi — családok u. m. a Magócsy, Rákóczy, Tökölyi, Horváth, Báthory és Erdődy-ek birtokába jutottak; végre ezeket a szepesi születésű Matyasovszky László, nyitrai püspök és birodalmi kanczellár, a zárda épületekkel együtt 1699-ben 30,000 forintért megvette, s végrendelete 9. §-a szerint: „Habeo in Comitatu Scepus Claustrum Lechnitz, olim ordinis Carthusiensium, quod e manibus Saecularium in flor. 30,000 redemi. Hoc igitur Claustrum cum omnibus suis bonis ac litteralibus documentis lego R. R. P. P. Camaldulensibus, ut ibidem iuxta suum institutum Deo jugiter famulentur“ etc. etc., a kamalduli szerzetet helyezte azok birtokába, de e szerzet már 150 év múlva II. József császár alatt feloszlatott.

E feloszlott zárda jóságainak anyagi előnyeit jelenleg az eperjesi gör. kath. püspök s az odavaló káptalan élvezik.

*

*

*

A schaubergről két féle irányban lehet léfelé jönni. — Azon utazók, kik a lethánfalusi oldalon mentek fel a Klasztoriskóra — a káposztafalusi erdőkön át a kóburgi uton mennek Káposztafalvára s még az napon — a mint t. i. az idő engedi — meglátogathatják a környéknek egyik vagy másik, még ezután fölemlítendő nevezetességét.

Azon utazók pedig, kik a káposztafalusi oldalon mentek fel a Schaubergre, a lethánfalusi oldalon jönnek lefelé, s vagy az új erdei utat választják, melyről már említést tettünk, vagy a régi utat, mely — mint fentebb érintettük — Márton perjel által építtetett.

Ezen ut mindenütt kőbe van vágva, nagyon meredek és keskeny, helyenként veszélyes is, mert több helyen egészen a mélységek szélén van alkalmazva, s csak olyanokra nézve járható, kik elszédülés veszélyének nincsenek kitéve, s kiknek jó erős lábaik vannak.

A botanikusnak ezen ut sok érdekest fog nyújtani; megtalálja itt az örökzöld *Taxus baccatát*, tiszta-fát, ámba csak törpe példányokban, a fenyőfák ágain a *Viscum albumot* a közönséges fagyöngyöt fogja észrevehetni ez örökzöld növényt, sárgászöld bőrnemű leveleivel, mely növénynek fehér bogyói csak későn ősszel vagy télen érnek meg teljesen. Ez a madaraknak különösen a rigóknak kedvencz étele, belőle készítik kifőzés által a madárlépet stb.

A régi úttól nem messze van egy gyalogút; ez azonban oly meredek, hogy fölfelé az ember gyakran kénytelen „négykézláb“ haladni, lejövet pedig az ember néha akaratlanul is „leül.“

A malom-környék megtekintése után az utazók rendesen Lethánfalván át mennek Csötörtökfalu nevű mezővárosba, melynek 750 tótajku lakosa van. Ez a gr. Csáky család hitbizományához tartozik s Lipszky szerint a keleti hosszúság $38^{\circ} 9' 17''$ s az éjszaki szélesség $48^{\circ} 59' 44''$ alatt fekszik.

Az itteni Minorita-zárda-templom déli falához van építve legtisztább góth stylusban az u. n. Zápolya féle kápolna. Nevét kegyes alapítónéjától Zápolya István, Magyarország nádora özvegyétől vette, s 1510-ben lett építve.*) Kivülről 15.17^m magassága, 15.17^m hossza, 7.90^m szélessége van; van 8 ablaka; az első 3 a Sanctuariumtól számítva 1.90^m a másik kettő csak 94% szélességű.

A Zápolya-féle kápolna padozatát az alatta létező „alsó kápolna“ boltozata képezi. A Zápolya-féle kápolnába a zárdából földalatti uton lehet bejutni, mely út egy tojásalakú ablakon át nyeri a világosságot. E földalatti úton az ember előbb az alsó s azután lépcsőkön a felső kápolnába jut. — Megtekintésre méltó itt a Mária kép az oltáron s az ezzel szemközt a keresztfalon igen művészien alkalmazott s úgy-szolván a levegőben függő karzat, melyen következő felirat**) olvasható: „Hoc opus factum est anno 1656. 30 Septembris.“

Ezen emlékek meg szemlélése után az utazók Káposztafaluban szoktak meghálni s másnap azután a káposztafalusi barlangot látogathatják meg, mely Káposztafalutól nem egé-

*) Hedvig, Perzemislaus Tescheni herczeg kegyes leánya a csötörtökfalvi kápolnán kívül még egy másikat is épített t. i. azt mely a szepesi székesegyház délkeleti oldalára támaszkodik. E két nagyszerű emléképület négyszögművekből van építve. A szepesi főkáptalan kápolnája újabb időben Samassa József volt szepesi püspök, jelenlegi érsek ó Excellentiája bőkezűsége folytán jelentékeny költséggel, pompásan lett megújítva.

**) Egy másik karzattfelirat, mely a templomban olvasható, következőleg hangzik: „Musice sic cantes, placeant tua verba Tonanti. non clangor, sed amor clangit in aure Dei.“

szen egy órányira a káposztafalusi s jánóczi erdőségek határánál van.

E barlang a hegyhátan húzódik keresztül s a néptől „Dufart“-nak (mely szó a német Durchfahrt szóból ered) neveztetik; fekvése vizirányos s körülbelül 6·32^m/ hosszú és 1·89^m/ széles.

E barlangon áthaladva az ember egy több száz lábnyi mélységű mélyutat pillant meg, melyben a Hernád folyik, melynek tulsó partján a Hernád árjai által áttört sziklafal emelkedik ki, melyen a karthausi zárda romjai fekszenek; mélyen alól azonban az innenső parton az ember a fentemlített malmot pillantja meg. A hegyhátan, az épen említett barlang fölött — azonban valamivel közelebb Káposztafaluboz — erdős hegykúp van, melyen a monda szerint egykor egy Czisterczita zárda állott, amint ezt a széthullott rom-maradványok is bizonyítják. Ugyanott egy kis barlang is van, melyet a nép barátbarlangnak nevez.

E helyen meg kell emlékeznünk egy, Káposztafalunak ugyan egy kissé távolabb eső környékéhez tartozó természeti nevezetességéről,

Ez azon időszak ki forrás, mely a „Havrana skalá“-n*) ered s 1140·72^m/ magas.

E forrás néha napokig is egészen elapad — máskor pedig egészen szabálytalan időközökben sok és igen jó ivó víz bugyog ki belőle.

Időszaki megjelenésének és eltűnésének oka úgy látszik egy a mészhegység üregeiben véletlenül támadt természetes szívócső, mely a légnyomás folytán, a hihetőleg ott levő víz-edény egész tartalmát felszívja, mihelyt az bizonyos fokig megtelt. Esős időben e forrásból minden két órában bugyog ki a víz, míg ellenben tartós száraz időben napokig sem tűnik elő.

Azon utazók, kik a természet e játékát szemlélni akarják korán induljanak el Káposztafaluból, menjenek el a Havrana skalára s várják be ott a forrásnál a víz előtűnését.

*

*

*

Ha rövid értekezésem cziméhez akarnék szorosan ragaszkodni, kénytelen volnék a tollat letéve azt mondani: ime ez a mongolok Magyarországra való betörésének illetőleg a Schaubergnek stb. rövid története; azonban reményem, hogy a szives olvasót nem fogom elfárasztani, ha záradékul a Sajó

*) „Hollókö“ nevezetes ama távoli kilátásról, melyet nyújt.

melletti ütközet előtt és után elkövetett borzasztó és kegyetlen pusztításokat fogom előtte lefesteni.

Kadan a mongol vezérek egyike, ki az ajtosi szorost megszalotta az ország határait itt átlépte, három napi út után Radnónál megállott s egy véres ütközet után a vár és a város kezeibe került; Kadan e város foglyai közül 600 választott ki magának Ariskald bíróval együtt s ezeket aztán a későbbi hadi munkálatoknál vezetőül használta.

A Szamoson történt átkelés után Nagy-Várad is bevétetett, a lakosok nagy része a legkegyetlenebb módon kivégeztett s a város a földdel egyenlővé tétetett. A tatárok ezután eltávoztak ugyan, de néhány nap múlva ismét visszatértek, a várat rohammal bevették, s karkulömbség nélkül mindenkit meggyilkoltak, ki kezeik közzé került.

Bochetor, ki a Zerend folyamon kelt át, Csanád környékét pusztította el s Perg város ellen vonult, hová a környékből 70 falu lakossága menekült volt.

Miután a mongolok szélteben hosszában elpusztítottak volna a vidéket, Perg ellen vonultak, azt minden oldalról körülvették; itt a fogoly magyarokat előnyomulásra kényszerítették s miután ezek elhulottak, a zsidók, ruthenek, kunok voltak kénytelenek előnyomulni.

E rettentő mészárlás több napig tartott.

Az ostromármok a szegény magyarok hulláival teltek meg, melyeken áthaladva a tatárok a várat ostrommal vették be.

A gyilkolás e borzasztó jelenete után 2 leány kivételével minden új fogoly testéről a ruhát letépték s egész meztelenül őket 2 sorba állították s szegényeket vagy lefejezték, vagy elevenen a tűzbe dobták.

Hasonló sorsban részesült Egres és Csongrád városa. Ez utóbbi helység lakossága rendkívül vitéz módon védte magát: férfiak, nők, és gyermekek félelem nélkül harczoltak a félelmes ellenség ellen; el is vették ezért mindnyájan jutalmukat, kik a tatárok kezebe kerültek; az ellenség ugyanis a sebesült lovak szőréből köteleket fonatott, azután pedig a nők mellét*) átfuratta s a mell-seben át egy szörkötelet húzatott s ezzel

*) A szíves olvasó ne vegye rossz néven ha itt és még alább értekezésünk egy más helyén az illem határait átlépjük: ezt csak azért teszünk,

többeket egymáshoz kötött s őket ide-oda hurezoltatta, végre pedig a vesztőhelyre vitette, hol azután a bárd vetett véget borzasztó kínjaiknak.

Bathu-Khán, ki a Duna vidékét pusztította el, egy napon Buda előtt érkezett meg, s miután e várost fölégette, Esztergom felé vonult. — Rogger azt állítja, hogy Esztergom ezen időben híres és jól megerősített város volt — hová a nemesi rendből igen sok előkelő asszony menekült. — Az 1241- és 1242-ik évek közé eső tél, rendkívül hideg volt, minek következtében a Duna csakhamar befagyott. — A jég a tatároknak hídul szolgált, melyen át a városba nyomultak, s azt elfoglalták. — A város eleste után 300 asszony felkészült — a legszebb ruhákat és legdrágább ékszereket magukra véve, az ellenség elé vonultak, hogy maguk számára kegyelmet kérjenek, de a kérés és könyörgés mit sem használt, mindnyájan foglyoknak nyilatkoztattak ki, kincseiktől, ruháiktól megfosztattak, s részint lefejeztettek, részint nyársra huzattak s egyenként lassan lobogó tűz mellett megsüttettek.

Miután Bathu-Khán a várat hasztalan ostromolta — tovább vonult Székes-Fehérvár felé, azonban sem itt, sem később Pannon-hegyvárnál semmire sem mehetett.

Ha mindazon kegyetlenségeket elősorolni, akarnók melyek a mongolok betörésének idejében hazánkban történtek, akkor ez évkönyv keretét átkellene lépnünk; mi tehát még csak azokról akarunk megemlékezni, melyeket a tatárok nejei követtek el. — Ezek a kegyetlenségeket illetőleg — még férjeiket is felülmúlták. Egyebek közt még azzal is foglaltoskodtak, hogy a csatazajba keveredtek s a fogoly magyar nőszemélyekre felügyeltek, férjeiknek a gyilkolásban segédkezett nyújtottak: a saját szolgálatukra megtartott asszonyoknak pedig fülét, orrát stb. levágták.

Hogy pedig a foglyok gyermekeitől megszabaduljanak, nyilvános mulatságok rendeztetek, mely alkalommal a szegény kis teremtések kezébe nehéz botok adattak, s kényszerítve lettek arra, hogy egymást üssék, s valahányszor egy súlyos csapás méretett az egymással harczoló gyermekek egyikének fejére, s az halva rogyott a földre, ugyanannyiszor messzire hangzó kaczajba törtek e szívtelen asszonyok, mely kaczajt

hogy ama borzasztó kegyetlenségeket legalább némi részben eseteljük, melyeket e vadállatok a védtelen teremtményeken elkövettek.

csak a kinzott gyermekek nyögése és siránkozása kiáltotta túl stb.

Igy vérzett a szegény haza, a tatárok 3 évig tartó dühöngése alatt! Mig végre Oktay fő-khán Samarkandban történt halála folytán egy főkhán választási ügye siettetten ennek Magyarországból való kitakarodását. — Miután az országot teljesen kirabolta, minden csordáját összegyűjtötte s Kaydannel Szerbországban találkozott. — Mielőtt azonban útnak indult volna, parancsot bocsátott ki, mely által a táborban levő foglyoknak tudtára adatott, hogy akadálytalanul térhetnek vissza hazájukba.

Örömtől ujjongva távoztak a szegény foglyok a táborból, de alig hogy eltávoztak, midőn Bathu-Khán csordái egy részét utánok küldte s a semmi roszt nem sejtők között iszonyú vérfürdőt készíttetett.

Ilyen volt a tatárok bejövetele, itttartózkodása és kitakarodása! „A szerencsétlenség soh' sem jön egyedül“ mondja a példabeszéd s — ez a tatár pusztítás után — hazánkon is valósult. Azt a keveset, mit az emberek e rémidő előtt és után vethettek, a sáskák emésztették fel, s a ki a tatárok dühének áldozata nem lett, az éhhalált szenvedett.

Hogy a szerencsétlenség és nyomor pohara csordultig megteljék — az éhes farkasok csapatonként támadták meg az utasokat a pusztaságokon, sőt még a lakásokba is törtek, a gyermekeket az anyák kebléről ragadták el s szemeik előtt falták fel.

Oszták történészek Magyarország akkori szomorú állapotát úgy írják le, hogy 15 mérföldnyi úton is — a füvel benőtt országutakon élő ember nem volt látható, hogy a sáskák minden zöld levelet fölemésztettek s csak az éhségtől vonító farkasok csapatai járták be a roppant pusztaságot. — Sőt azt mondják, hogy a szükség oly nagy volt, miszerint nagyobb városok piacain nyilvánosan emberhúst árultak!*)

*) L. Katona: Hist. pragm. Hungariae I. 828.

Végül legyen szabad értekezésünkhöz még ama megjegyzést is hozzá csatolni, hogy a Schaubergi Karthausi zárda alapítását és fölépítését egy zsákóczi pap kezdeményezte s hogy ma 574 év múlva ismét egy zsákóczi pap bocsátotta közre e tudósítást, azonban sajnos, a szepesi szásznép ezen történeti emlékének csak romjairól.

Ford. Z. S.

Kirándulás Máramarosba.

Múlt nyáron a magyar földtani társulat néhány tagja Máramarosba tett kirándulást s én hozzájuk csatlakoztam, nem annyira azért, hogy ott akár földtani, akár másféle kutatásokat és tanulmányokat tegyek, hanem inkább azért, hogy az ülő munkától kissé megpihenjek s a hegyes vidék levegője által lankadozó erőmet felfrissítem. Ezen kirándulásom leírásából azért kevés tanúságot fognak meríthetni az „Évkönyv“ tisztelt olvasói, s ha Máramarosmegye orographiai, ethnographiai és geológiai viszonyairól részletes és alapos ismertetést ohajtanak, dolgozatom által korántsem lesznek elégitve.

Kiki tudja, hogy a Tisza Nagy-Szöllősnél éri el az alföld nagy síkságát. De völgye már feljebb odább keletre is nagyon széles és egészen lapályos. A vasutat Nagy-Szöllős felől minden akadály nélkül vihették keletre Tekeházára és Királyházára a Tisza baloldalára, honnan azután nem sokára megint annak jobboldalára megyen át. Kérdés csak az, vajjon szükséges volt-e a vasutat kétszer vinni át a széles medrű és rakoncátlan folyón s kellett-e két igen hosszú fahidat építeni, melyeket előbb-utóbb vas hidakkal fog kelleni kicserélni, hogy a nagy fentartási költséget megkíméljék?

Vajjon nem lehetett volna-e a vasutat a Nagy-Szöllősi és Veresmarti szőlőhegyek alljában mindenütt a Tisza jobbpartján egész Husztig építeni? Technikai nehézség alig forgott fenn, s így talán itt is személyes érdekek döntötték el a dolgot, mint a múlt évek alatt történt vasuti építéseknél majdnem általános szokás volt, melynek keserű gyümölcsét